

JEHUDA DON—GEORGE MAGOS

A magyarországi zsidóság demográfiai fejlődése

A) A természetes növekedés és problémái

A török hódoltság megszűnését Magyarországon a népesség számának gyors növekedése követte. Az 1720-tól 1910-ig terjedő időszak alatt a népesség száma 2,5* millióról 18,2 millióra emelkedett.¹ Ugyanezen időszak alatt a zsidó népesség még ennél is gyorsabb ütemben 12 ezerről 910 ezerre nőtt.² Ennek eredményeképpen a zsidóság aránya az össznépességhez viszonyítva 0,5 százalékról 5 százalékra gyarapodott.

A következő táblázat a zsidók és az összes népesség növekedését foglalja össze 1720-tól 1910-ig:

1. táblázat

A magyarországi és a zsidó népesség növekedése 1720-tól 1910-ig³

Év	Teljes népesség (1000)	Zsidó népesség (1000)	A zsidók aránya (százalékban)
1720	2 582*	12	0,5
1782	8 003	83	1,0
1805	8 750	130	1,5
1825	10 814	190	1,8
1840	11 275	242	2,1
1850	11 554	366	3,2
1857	12 067	408	3,4
1869	13 561	542	4,0
1880	13 729	625	4,6
1890	15 133	708	4,7
1900	16 683	825	4,9
1910	18 215	910	5,0

*Acsády Ignác becslése. A magyar történészek és demográfusok az 1930-as évek óta ismételtlen korrigálták Acsády túl alacsony számait. Magyarország lakossága 1720-ban 4–4,5 millióra tehető. (Szerk.)

¹Ez a növekedés 190 év alatt összesen évi 1,03 százalékos növekedési rátát mutat, ami nemzetközi összehasonlításban is meglehetősen gyorsnak számít.

²Ez átlagosan évi 2,3 százalékos növekedési rátát jelent.

³*Kovács Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Budapest, 1922. 9.*

Bár az 1,03, illetve 2,3 százalékos átlagos évi növekedési ráta igen jelentős, az egyes alperiódusok növekedési rátái között számottevő eltérések mutatkoznak, jelezve, hogy a migráció meglehetősen szeszélyes tényezőként játszik szerepet a demográfiai változásokban.

2. táblázat
Átlagos évi növekedési ráták 1720–1910

Év	Magyarország (százalékban)	Zsidók (százalékban)
1720–1787	1,7	2,9
1788–1805	0,5	2,5
1806–1825	1,1	1,9
1826–1840	0,3	1,6
1841–1850	0,2	4,2
1851–1857	0,6	1,6
1858–1869	1,0	2,4
1870–1880	0,1	1,3
1881–1890	1,0	1,3
1891–1900	1,0	1,5
1901–1910	0,9	1,0

(Forrás: 1. táblázat)

A kapott adatok látszólag szabálytalan fejlődést mutatnak. Újra kell őket vizsgálnunk, mégpedig úgy, hogy a 190 évet három, közel egyenlő időszakra bontjuk fel. A magyarországi népesség hosszabb időszakra vonatkozó átlagos évi növekedési rátái világosan mutatják, hogy a bevándorlás csak a 18. század folyamán volt jelentős tényező. Másrészt viszont, a zsidó bevándorlás egészen a 19. század végéig lényegesen hozzájárult, bár folyamatosan csökkenő arányban, a magyarországi zsidó népesség növekedéséhez.

3. táblázat
Hosszú tartamú trendek a népességnövekedési rátákban
1720–1910 (százalékban)

	1720–1787	1788–1850	1851–1910
Teljes népesség	1,7	0,6	0,8
Zsidó népesség	2,9	2,4	1,5

(Forrás: 1. táblázat)

Valójában voltak olyan évtizedek, amikor az össznépeség növekedése jórészt a zsidó bevándorlásból adódott.⁴ Más időszakokban, különösen a 19. század vége felé, a zsidó bevándorlási többlet kivándorlási többletté változott, a demográfiai növekedés egyedül a születési és a halálozási arány közti különbség következménye.⁵ Ez elég magas volt ahhoz, hogy a zsidók tömeges kivándorlása ellenére az összlakossághoz viszonyítva emelje a zsidó népesség arányát.

Az első világháború után ez a trend gyökeresen megváltozott. Az abszolút és a relatív demográfiai növekedés helyett az első világháború utáni magyarországi zsidó népesség nemcsak a keresztény többséghez viszonyítva, de abszolút értékben kifejezve is csökkent. Magyarország első világháború utáni határain belül⁶ 1910-ben 471 ezer zsidó élt, s a teljes népesség 6,2 százalékát tették ki. Az elkövetkező három évtized alatt ugyanezen terület zsidó népessége majdnem 400 ezerre esett vissza. Ennek, valamint a keresztény népesség folyamatos növekedésének eredménye az lett, hogy 1941-re a zsidók aránya 4,4 százalékra csökkent.⁷

Mi lehetett az oka egy ilyen drámai fordulatnak két évszázad töretlen demográfiai növekedése után?

Vizsgáljuk meg először a természetes szaporodást. A 4. táblázat a születési, halálozási és a természetes szaporodási rátákat foglalja össze 1881-től 1941-ig Magyarország népességére és a zsidó kisebbségre vonatkozóan.⁸

⁴ A zsidó népesség növekedésének részesedése a teljes népesség növekedésében a következő volt:

I.	1760–87	1788–1805	1806–25	1826–40	1841–50	1851–57
II.	1,31	6,79	2,91	11,28	44,0	8,24
I.	1858–69	1870–80	1881–90	1891–1900	1901–10	
II.	8,97	49,40	5,91	7,55	5,48	

I. Időszakok, II. A zsidók százalékaránya a teljes növekedésben.

⁵ Kovács szerint 1869 és 1910 között a zsidók tiszta vándorlási vesztesége 113 800 volt, ami annyit jelent, hogy a természetes szaporodás sokkal magasabb volt, mint az az arány, amit a nettó népességnövekedés alapján kiszámítottak. *Kovács*, i. m. 13.

⁶ Az 1920-ban aláírt békeszerződés értelmében Magyarország területének 67 százalékát, lakosságának 60 százalékát veszítette el.

⁷ Hasonló folyamat játszódott le Németországban is, csak egy generációval korábban. A zsidók aránya az összlakossághoz viszonyítva itt 1880-ban érte el a csúcspontját, 109 százalékot. Az 1880-as évektől kezdve ez az arány folyamatosan csökkent; 1933-ban 0,76 százalékra esett vissza. *Erich Rosenthal*: Trends in Jewish Population in Germany, *Jewish Social Studies*, 1944. VI. köt. 233–274. I. 1. táblázat, 236. Ugyanerről a jelenségről l. még: *Heinrich Silbergleit*: Die Bevölkerung und Berufsverhältnisse der Juden in Deutschen Reich. Berlin, 1930. Egyéb európai országokra l. *Leo A. Rosenberg*: Am Yisrael Bitfusot. (The Jewish People in Diaspora), Jerusalem, 1945.

⁸ Források az 1881-től 1920-ig terjedő időszakra: *Thüring Gusztáv*: A születések csökkenése és népmozgalmunk újabb fejleményei. Magyar Statisztikai Szemle 1931. évi köt. 1–24. L. még *Stefano Somogyi*: Aspetti demografici dei gruppi confessionali in Ungheria con particolare riguardo agli Ebrei, Rome, 1936. 98., 155. Az 1921-től 1941-ig terjedő időszakra l. különösen: *Annuaire Statistique Hongrois*, l'Office Central Royal Hongrois de Statistique, Budapest, különböző évek kötetei.

4. táblázat

A magyarországi és a zsidó népesség születési, halálzási és természetes szaporodási rátái ezrelékben öt éves átlagokban⁹

Év	Születési ráták		Halálzási ráták		Természetes szaporodási ráták		
	összes	zsidó	összes	zsidó	összes	zsidó	különbség
1881–1885	44,6	36,6	33,3	18,1	11,3	18,5	7,2
1886–1890	43,7	37,6	32,3	19,3	11,4	18,3	6,9
1891–1895	41,7	35,6	31,6	18,4	10,1	17,2	7,1
1896–1900	39,2	35,4	27,6	17,6	11,6	17,8	6,2
1901–1905	37,0	31,8	26,2	16,9	10,8	14,9	4,1
1906–1910	36,3	28,9	24,9	15,3	11,4	12,6	1,2
1911–1914*	34,8	25,9	23,6	14,7	11,2	11,2	0
1915–1918*	18,0	15,2	23,2	16,4	-5,2	-1,2	4,0
1919–1923	30,6	15,8	21,0	14,8	9,6	1,0	-8,6
1924–1928	27,0	13,8	17,9	13,3	9,1	0,5	-8,6
1929–1933	24,0	11,6	16,5	14,0	7,5	-2,4	-9,9
1934–1938	20,7	10,7	14,6	14,2	6,1	-3,5	-9,6
1939–1941**	19,6	10,4	13,8	15,4	5,8	-5,0	-10,8

*Négyéves átlagok, hogy az első világháború hatása a születési rátákra jobban kitűnjön.

**Hároméves átlag Magyarország belépéséig a második világháborúba.

(Forrás: lásd 8. jegyzet).

Számos következtetés vonható le a 4. táblázatból.

1. A zsidó népesség születési rátája folyamatosan alacsonyabb volt, mint az össznépeességé.¹⁰

2. A vizsgált időszakban mind az össznépeesség, mind a zsidó népesség születési rátája visszaesett, bár a zsidó születési arányszámok csökkenésének üteme gyorsabb volt.¹¹

3. Mindkét esetben megfigyelhető, hogy a születések száma fokozatosan csökkent, majd az első világháború alatt hirtelen egészen minimálisra esett vissza. De míg az össznépeesség esetében a háború után újra visszaállt a korábbi állapot, addig a zsidó népességnél a születési arány már nem javult.¹²

⁹Az 1914 és 1920 közötti adatok csak a polgári lakosságra vonatkoznak, a háborús veszteségeket nem tartalmazzák. Minden első világháború utáni adat a háború utáni területre vonatkozik; egyéb esetben ezt külön jeleztük.

¹⁰Nem ez volt a helyzet a 19. század korai szakaszában. Moess Alfréd egy érdekes monográfiájában, amely a 19. század közepéig vizsgálja a magyarországi zsidóság demográfiáját, 1825–6-ban 44,1 ezrelékre becsüli a zsidók születési rátáját. *Moess A.*: Pest megye és Pest–Buda zsidóságának demográfiája (1749–1846), Bp. 1968. 81–82.

¹¹A születési ráták lineáris regressziófüggvényét mind az összes, mind a zsidó népesség esetében kiszámoltuk. Az össznépeességénél ez $B_t = 47,57 - 0,452 t$, ahol $t_1 = 1881$ ($r = -0,99$); a zsidó népességénél $B_{jt} = 42,47 - 0,57 t$ ($r = -0,98$).

¹²Igy, ha a lineáris regressziófüggvényt az egész népességre vonatkozóan az 1915–18-as adatokkal számoljuk, a (b) együttható értéke nagyobb lesz (-0,467), mint a háborús évek adatai

4. Az 1930-as évek közepéig a zsidók halálozási aránya alacsonyabb volt, mint az össznépességé.¹³ Az előregedés eredményeként viszont 1937-től 1941-ig a zsidó halálozási arányszám lett magasabb.

5. A halálozási arány mindkét népesség esetében csökkent, bár az össznépesség esetében ez a csökkenés számottevően gyorsabb volt.¹⁴ A zsidó népességnél a halálozási arány jóval lassabban csökkent. 1926-ban elérte a mélypontot (12,5 ezrelék), majd ettől kezdve, lassan emelkedett.¹⁵

6. A születési és halálozási arányok eltérő alakulásából adódóan a természetes szaporodási ráta a zsidó népességnél egészen a 20. század első évtizedéig végig magasabb maradt, mint az össznépességénél. Ezen időszak alatt a magyar népesség természetes szaporodási rátája – a születési és a halálozási ráták csökkenésének azonos üteme következtében – lényegében állandó maradt, a 11,1-es érték körül mozgott.¹⁶ Ezzel éles ellentétben a természetes szaporodási ráta a zsidó népesség esetében fokozatosan csökkent (18 ezrelékről 11 ezrelékre), mivel náluk a születési arány kétszer olyan gyorsan esett vissza, mint a halálozási arány.¹⁷

Az első világháború után az össznépesség természetes növekedési aránya kb. 7 ezrelékre esett vissza, bár állandóan és növekvő mértékben a zsidó népesség növekedési rátája fölött maradt. 1927-től kezdve a zsidók abszolút száma, a természetes népmozgalom eredményeként egyre növekvő ütemben csökkent.

Az 5. táblázatból világosan kitűnik a természetes szaporodás folyamatos hanyatlása az 1920-as évektől – amikor is minimális a reprodukció – az 1930-as évek „önpusztítóan” negatív népmozgalmáig.¹⁸ Egyébként ugyanez a demográfiai önpusztítás figyelhető meg a németországi zsidóság körében, nagyjából ugyanebben az időben.

nélkül (-0,452). A zsidó népesség esetében a (b) együtthatók e különbsége nem tapasztalható. Az egész népesség esetében a korrelációs együttható a háborús évek nélkül -0,99, azokat beleszámítva -0,92. A zsidó népesség esetében nincs ilyen különbség az (r) értékében.

¹³ Moess szerint a zsidók alacsonyabb halálozási aránya már az 1820-as évekre is jellemző volt. L. uo., 81–82.

¹⁴ A $D_t = A + dt$ lineáris regressziófüggvényt használva az összlakosság esetében a $34,98 - 0,36 t$ ($r = -0,99$) értéket kapjuk; a zsidó népességnél 1924–28-ig $Djt = 19,51 - 0,12 t$ ($r = -0,91$) értéket találunk.

¹⁵ 1926-tól 1941-ig a zsidó népesség halálozási rátájának lineáris függvénye pozitív: $Djt = 12,95 + 0,14 t$ ($r = 0,82$).

¹⁶ Az 1881–1914 közötti születési és halálozási ráták lineáris regressziós egyenesét meghatározva (hét megfigyelés alapján) a születési rátákra az eredmény $B = 45,95 - 0,35 t$ ($t_1 = 1881$, $r = -0,99$), a halálozási rátákra: $D = 34,89 - 0,36 t$ ($t_1 = 1881$, $r = -0,98$).

¹⁷ 1881–1914 között a zsidó születési és halálozási ráták regressziófüggvényei (hét megfigyelés alapján): a születési rátákra: $B_j = 39,99 - 0,38 t$ ($t_1 = 1881$, $r = -0,94$); a halálozási rátákra: $D_j = 19,73 - 0,14 t$ ($t_1 = 1881$, $r = -0,91$).

¹⁸ Stern Samu, a legnagyobb zsidó hitközség elnöke a Holocaustot megelőző évtizedben azt hangsúlyozta, hogy az 1930-as évek elején (1930–35) a zsidó születések évi átlaga 4883, a halálozásoké pedig 6207 volt. L. uo.: A zsidókérdés Magyarországon, Bp. 1939. 21.

5. táblázat

A zsidók születési, halálozási és természetes szaporodási rátái
1920–1941, hároméves mozgó átlagok

Év	Sz	H	Tsz	Év	Sz	H	Tsz
1920–1922	16,6	14,8	1,8	1930–1932	11,5	13,9	–2,4
1921–1923	15,7	14,0	1,7	1931–1933	10,9	14,1	–3,2
1922–1924	15,2	14,0	1,2	1932–1934	10,7	14,0	–3,3
1923–1925	15,0	13,4	1,6	1933–1935	10,8	13,9	–3,1
1924–1926	14,4	13,2	1,2	1934–1936	10,8	13,9	–3,1
1925–1927	13,5	13,0	0,5	1935–1937	10,9	14,2	–3,3
1926–1928	13,0	13,2	–0,2	1936–1938	10,6	14,3	–3,7
1927–1929	12,8	13,8	–1,0	1937–1939	10,5	14,7	–4,2
1928–1930	12,7	13,7	–1,8	1938–1940	10,3	15,0	–4,7
1929–1931	12,1	13,9	–1,8	1939–1941	10,4	15,4	–5,0

(Forrás: lásd 8. jegyzet.)

1925-től 1933-ig a németországi zsidók száma átlagosan évente 15,1 ezrelékkal csökkent.¹⁹

Mint fentebb már jeleztük, a zsidó népesség születési rátájának első világháború alatti drasztikus csökkenése többé már nem regenerálódott a háború után sem; s az ezt követő természetes csökkenés annak tulajdonítható, hogy a Monarchia felbomlása után a magyarországi zsidók helyzete kedvezőtlenre fordult.²⁰

Hogyan alakult volna a magyarországi zsidóság demográfiai fejlődése, ha az első világháború okozta sokk és az azt követő események nem következnek be? Hiszen tulajdonképpen már az 1890-es évektől kezdve a születési ráták gyors hanyatlása figyelhető meg e népességnél. Azonban a zsidók 1881–1914 közötti demográfiai magatartása alapján kikövetkeztetett születési és halálozási ráták az 1920-as és 30-as években is lehetővé tették volna egy alacsony, de pozitív értékű természetes szaporodási ráta fenn tartását.²¹

¹⁹ L. *Rosenthal*, 236. A magyarországi zsidók 1930–35-ös tragikusan alacsony születés/halálozás arányszámát (l. 18. jegyzet). a poroszországi zsidók már 1925-től túlszárnyalták. A születéseknek a halálozásokhoz viszonyított arányszáma (olyan esetekben, ahol mindkét szülő zsidó volt) Poroszországban a következőképp alakult:

Év	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Születés/halálozás	0,84	0,75	0,65	0,64	0,53	0,54	0,43	0,37	0,34

Vagyis minden 1933-ban született zsidó csecsemőre három haláleset jutott. Az adatokat l. *Rosenthal*, 264.

²⁰ *Stern*, 21. a zsidó népesség hanyatlását a gazdasági helyzet rosszabbodásának tulajdonítja. Szerintünk a gazdasági tényezők nem játszottak döntő szerepet a születési ráták hirtelen csökkenésében. A politikai és szociális tényezők nagyobb jelentőséggel bírtak.

²¹ Az 1920-as és 30-as évek születési és halálozási rátáinak becsléséhez használt regressziófüggvények logaritmikusak voltak:

$$\ln B_j = \ln a - t \ln b \text{ és } \ln D_j = \ln a - t \ln d$$

$$\ln B_j = 3,71 - 0,01005 t$$

$$\ln D_j = 2,99 - 0,00845 t$$

A magyarországi zsidóság demográfiai változásainak vizsgálatában Budapest népese-
dési problémáinak elemzéséhez érkeztünk.

Amikor a két városrész 1873-ban egyesült, Buda-Pest 300 ezer lakosa közül
48 300 volt zsidó.²² A főváros gyors ütemű gazdasági fejlődése sok embert vonzott,
így a következő három és fél évtized alatt a lakosság csaknem megháromszorozódott; a
zsidó népesség pedig ezen idő alatt a négyeszeresére nőtt.²³

6. táblázat

Budapest népessége, 1873–1910

Év	Népesség		A zsidók részaránya százalékban	Index 1873 = 100	
	összes	zsidó		összes	zsidó
1873	296 867	48 306	16,3	100	100
1880	370 767	71 940	19,4	125	149
1890	506 384	104 290	20,6	170	216
1900	733 358	168 985	23,0	248	349
1910	880 371	203 687	23,1	293	421

(Forrás: lásd 23. jegyzet.)

A népesség növekedése túlnyomórészt abból adódott, hogy az urbanizáció a fő-
városban volt a legnagyobb mértékű. 1873 és 1910 között Budapest lakossága 583 500
fővel nőtt, ebből 73,1 százalék a bevándorlás következménye. Ennek következtében a
lakosság korösszetétele is fiatalabb lett azokban az évtizedekben, amikor a betelepülés a
legnagyobb arányú volt.²⁴ Mindamelllett 1873-tól, talán a 19. sz. utolsó évtizedét ki-
véve, a természetes szaporodási ráták alacsonyabbak voltak Budapesten mint az ország-

Tehát a következő becsült rátákat kapjuk:

Év	1920	1925	1930	1935	1940
Születés (ezrelék)	25,17	23,70	22,31	21,01	19,78
Halálozás (ezrelék)	14,20	13,61	13,05	12,51	11,99
Természetes szaporodás (ezrelék)	10,97	10,09	9,26	8,50	7,79

²² Moess szerint (64–66.) 1809-ben Pesten a zsidó népesség elérte a 2090-et, 1842–43-ban
pedig a 7905-öt.

²³ Forrás: Budapest Statisztikai Évkönyve, 1921–24., 48.

²⁴ A bevándorlás hozzájárulása Budapest népességének növekedéséhez a következő volt:

Évek	1874–80	1881–90	1891–1900	1900–1910
A bevándorlás részesedése a növekedésben (%)	92,2	86,7	70,2	55,4
A korösszetétel tekintetében a következő változások mentek végbe Budapesten:				
Évek	1880	1890	1900	1910
A 0–39 évesek aránya a népességben (%)	74,9	76,9	77,0	76,3

Források: Budapest Statisztikai Évkönyve, 1921–24., kötet 48–9. és 1936. kötet, 44, 78–9.

ban általában. Mindez Budapest zsidó lakosságára is érvényes. A zsidók természetes szaporodási rátája mindvégig magasabb volt, mint az össznépeségé, jóllehet ez a különbség fokozatosan csökkent.

7. táblázat

Budapest összes és zsidó lakosságának évi átlagos természetes szaporodási rátája, 1874–1910²⁵

Év	Összlakosság (ezrelék)	Zsidó lakosság (ezrelék)	Zsidó lakosság növekedési rátája/összlakosság növekedési rátája
1874–1880	2,5	13,0	5,20
1881–1890	4,1	11,1	2,71
1891–1900	11,0	14,4	1,31
1901–1910	8,2	9,1	1,11

(Forrás: lásd 24. jegyzet.)

A századfordulóra lezajlott a fővárosba irányuló „nagy népvándorlás”, és a bevándorlás üteme mind az össznépeség, mind a zsidó népesség esetében jelentősen csökkent. Míg az 1880-as években 31,7 százalékos, az 1890-es években 31,5 százalékos növekedés adódott a betelepülésből, addig a 20. század első évtizedében Budapest lakosságának gyarapodása már csak 11,1 százalékban származott az ideköltözőkből. Hasonlóan alakult a zsidók Budapestre vándorlása is. A zsidó népesség százalékos növekedése a következő értékeket mutatja:

1874–1880	1881–1890	1891–1900	1901–1910
37,7%	31,5%	43,3%	10,6%

Mintthogy századunk első évtizedében a lakosság növekedésének mindkét forrása mind a népesség egészét, mind a zsidóságot tekintve csökkent, Budapest egyik fő fékezőjévé vált egész Magyarország demográfiai fejlődésének.

²⁵ Az évi átlagos természetes szaporodást a következő képlettel számítottuk ki:

$$r_i = \sqrt[t]{\frac{P + \frac{P_{Ei}}{2} + C_i}{P_i + \frac{P_{Ei}}{2}}} - 1,$$

- ahol P_i = a népesség i időszak kezdetén
 P_{Ei} = bevándorló népesség i időszak folyamán
 C_i = az élveszületések és halálozások különbözete i időszak folyamán
 r_i = a természetes szaporodási ráta i időszakban

Az összes és a zsidó népesség növekedési rátáját ugyanezzel a képlettel számoltuk ki.

Ez a jelenség, vagyis az urbanizáció mértéke és a születési arányszámok közötti negatív korreláció, nagyon jellemző volt az utóbbi 150 évre és az erősen városiasodott zsidó kisebbségek demográfiai fejlődésének fő tényezőjévé lett a 20. századi Európában.²⁶

Magyarországon a zsidó népesség urbanizálódásának magas aránya, a társadalmi és gazdasági okokon túlmenően, a vidéken alkalmanként jelentkező antiszemita megmozdulásokra is visszavezethető.²⁷

A magyarországi zsidók a letelepedés korai szakasza óta a társadalom viszonylag jelentős mértékben urbanizálódott rétegét alkották. A 19. sz. folyamán a zsidók városokba tömörülése ugrásszerűen megnövekedett, s ez még akkor is szembetűnő, ha az ország egészében végbemenő jelentős urbanizációs folyamathoz hasonlítjuk.²⁸

8. táblázat²⁹

Magyarok és zsidók városiasodása Magyarországon, 1825–1910
(az 1–5. oszlop százalékban, a 6. oszlop abszolút értékben kifejezve)

Év	1	2	3	4	5	6 = $\frac{4}{3}$
	$\frac{\Delta U_t}{\Delta P_t}$	$\frac{\Delta U_j}{\Delta P_j}$	$\frac{U_t}{P_t}$	$\frac{U_j}{P_j}$	$\frac{U_j}{U_t}$	J. F.
1825	22,4	35,5	11,2	18,2	2,9	1,63
1869	33,7	76,0	13,4	29,7	8,8	2,22
1910			18,6	48,2	12,9	2,59

U_t és U_j , a városi összlakosságot, illetve a városi zsidó lakosságot jelöli. P_t és P_j az össznépeiséget és a zsidó népességet, míg Δ az eltelt időszak alatti növekedést jelöli. A J. F., azaz Zsidó Faktor a városokban élő zsidók arányszámát (4. oszlop) a városokban élő össznépeiség arányszámához (3. oszlop) viszonyítja.

Az első két oszlop az urbanizáció gyorsuló ütemét mutatja; 1825-től 1869-ig a teljes népszaporulat közel egynegyede, 1869–1910 között több mint egyharmada a városokra esik. A zsidó lakosság urbanizációja még ennél is gyorsabb ütemű volt. Az első

²⁶ Az urbanizáció és a zsidó kisebbségek problémáiról l. *Somogyi, Silbergleit, Rosenberg, Rosenthal*, valamint *Jacob Lestschinsky: A németországi zsidóság gazdasági sorsa*, Merhavia, 1963. (Héberül.)

²⁷ A veszélyes időkben zsidók tömegei menekültek a kisvárosokból és a falvakból a nagyobb városokba. *Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitéréséig*. Bp., 1922. c. művében beszámol arról, hogy az első világháborút követően „a falvak és kisvárosok (zsidó) lakosságának ezrei menekültek a fővárosba” (Bevezető). 1944-ben és 1956-ban, ameddig lehetséges volt, hasonló mozgalmak játszódtak le.

²⁸ Ez egy pontosan feltárt jelensége a zsidók demográfiájának. L. pl. *Uriahzwei Engelman*. Sources of Jewish Statistics, in *Louis Finkelstein: The Jews*, 3. kiad. 2. kötet, New York, 1970. 1530–1. L. még *Jacob Lestschinsky: Jewish Migration 1840–1956*, uo., 1538–40.

²⁹ *Kovács*, 65.; *Ann. Stat. Hongr.*, 1926., II. és 1935., 11. l.

periódus alatt az ország zsidó népszaporulatának jóval több mint egyharmada (35,5%) ment a városokba. A második periódus adatai egészen meglepőek: a zsidó népesség növekményének már több mint háromnegyed része a városokba vándorolt.

A harmadik és negyedik oszlop összehasonlítja a városban élők részarányát egyfelől a magyarországi össznépességen (3. oszlop), másfelől a magyarországi zsidóságon belül (4. oszlop), míg az ötödik oszlop azt mutatja, hogyan fejlődött a zsidók százalékaránya a teljes városi népességen belül. Az utolsó (hatodik) oszlop a zsidó lakosság és az összlakosság urbanizációs szintjét és fejlődését veti egybe a vizsgált időszakban.³⁰

A főváros, Budapest különleges szerepet játszott a magyarországi zsidóság urbanizációs folyamatában. Vonzó célpont volt általában a migráció számára, ez a vonzerő azonban a zsidók körében erősebben érvényesült. (9. táblázat)

Budapest – az ország legnagyobb városa – jelentőségének növekedését jól mutatják a 4. és 5. oszlop egyenletesen emelkedő számadatai. Ahogyan várható volt, a zsidó faktor (6. oszlop) sokkal nagyobb, mint a 8. táblázatban, igazolva azt a hipotézist, hogy a zsidóság a nagyobb városok felé tendál.³¹

A 9. táblázat legérdekesebb eredményeit az 1. és 2. oszlop adatai mutatják. A számokból kitűnik, hogy Budapest részesedése mind a teljes népesség, mind a zsidóság növekedésében a századfordulóig nőtt, majd ettől kezdve hirtelen csökkent. Mindez kétségtelenül nem abból adódott, hogy a főváros elvesztette vonzerejét, hanem sokkal inkább a budapesti születési ráták gyors csökkenésének következménye volt; s ezáltal a

³⁰ P_t , U_t , P_j , U_j Magyarország összes és városi népességét, valamint az összes és a városi zsidó népességet jelöli. J. F. = zsidó faktor a következőképpen definiálható:

$$\frac{\frac{U_j}{P_j}}{\frac{U_t}{P_t}} \quad \text{vagy} \quad \frac{\frac{U_j}{U_t}}{\frac{P_j}{P_t}}$$

A J. F. a zsidók relatív részesedési arányát mutatja az urbanizációs folyamatban. Ha azonban az „urbanizáció elaszticitásának” fogalmát alkalmazzuk – amely a városi lakosság százalékos növekedése és a teljes népesség százalékos növekedése közötti arányt méri – akkor az általános és a zsidó urbanizáció közötti különbség ellentétes eredményt mutat. Az elaszticitási formulákat használva Magyarország összes népességének és a zsidó népesség urbanizációs elaszticitását, vagyis e_t -t és e_j -t a következőképp határozzuk meg:

$$e_t = \frac{U_{t2} - U_{t1}}{U_{t2} + U_{t1}} \frac{P_{t2} + P_{t1}}{P_{t2} - P_{t1}} \quad \text{és} \quad e_j = \frac{U_{j2} - U_{j1}}{U_{j2} + U_{j1}} \frac{P_{j2} + P_{j1}}{P_{j2} - P_{j1}},$$

ha t_1 és t_2 1825-re és 1869-re, majd 1869-re és 1910-re vonatkozik, a következő elaszticitási együtthatókat kapjuk:

	e_t	e_j
1825–1869	1,80	1,33
1869–1910	2,06	1,84

A fenti eredmény ellenére, a 7. táblázatban szereplő abszolút értékek megbízhatóan tükrözik a tényleges helyzetet.

³¹ *Rosenthal* munkája 238–39. lapjain világosan bemutatja ezt a tendenciát.

9. táblázat^{3 2}

Budapest viszonylagos növekedésének mutatói, 1880–1910
(az 1–5. oszlop százalékban, a 6. oszlop abszolút értékben)

Év	1	2	3	4	5	6 = $\frac{5}{4}$
	$\frac{\Delta B_t}{\Delta P_t}$	$\frac{\Delta B_j}{\Delta P_j}$	$\frac{\Delta B_j}{\Delta B_t}$	$\frac{B_t}{P_t}$	$\frac{B_j}{P_j}$	J. F.
	1880	9,6	39,1	24,0	2,7	11,5
1890	14,6	55,0	28,5	3,3	14,7	4,40
1900	9,6	41,1	23,6	4,4	20,5	4,65
1910				4,8	22,4	4,64

B_t és B_j Budapest összes, illetve zsidó lakosságát jelöli. P_t , P_j , Δ és J. F. jelölések feloldása a 8. táblázatban.
(Forrás: 1. és 7. táblázat.)

bevándorlás vált a főváros növekedésének fő tényezőjévé. Ez a folyamat a 20. század első évtizedében kezdődött és a két világháború közötti időszakban is folytatódott.

A 10. táblázat a természetes szaporodás alakulását mutatja a két világháború közötti időszakban.^{3 3}

10. táblázat

Demográfiai fejlődés Budapesten, 1920–1940

Év	Átlagos évi ráták ezrelékben			Budapesti ráták	
	Születés	Halálozás	Természetes szaporodás	országos ráták	
				Születés	Halálozás
1921–1923	19,7	20,1	-0,4	0,64	0,97
1930–1932	16,3	16,3	0	0,67	0,97
1939–1941	16,1	15,3	0,8	0,82	1,11

^{3 2} ΔB_t , B_t , ΔB_j és B_j ugyanazt jelenti, mint a 30-as jegyzetben, csak Budapest vonatkozásában. Az „urbanizáció elaszticitásának” együtthatói a főváros esetében magasabbak, mint az általános urbanizációs együtthatók; az 1890-es évektől alacsonyabbak az értékek a zsidó, mint a teljes népesség esetében. Az elaszticitási együtthatók a következők:

Időszak	e_{B_t}	e_{B_j}
1880–1890	2,75	2,97
1890–1900	3,76	3,07
1900–1910	2,07	1,90

^{3 3} Budapest Statisztikai Évkönyve különböző kötetei.

Budapest részesevé az ország két háború közötti természetes demográfiai növekedésében az +1,5-es és –1,5-es értékek között ingadozott, míg az összlakosságnak kb. 11,5 százaléka lakott a fővárosban. Az 1920-as években és a 30-as évek elején ez az eltérés elsősorban a születési ráták különbségét tükrözte, míg kb. 1936-tól az előregedés vált a főváros állandóan magasabb halálozási arányának fő okává.

A budapesti zsidóságnál is hasonló folyamat ment végbe, de esetükben a helyzet sokkal súlyosabb volt. 1921-től kezdve a népesedési mérleg egyenlege állandóan negatív volt és a 30-as évek vége felé a népesség természetes csökkenése meghaladta a 10 ezreléket.

A 11. táblázat ezt a folyamatot szemlélteti:

11. táblázat

A budapesti zsidóság születési, halálozási és természetes szaporodási rátái, 1921–1941; hároméves mozgó átlagok (ezrelékben)

Év	Sz	H	T sz	Év	Sz	H	T.sz.
1921–1923	12,5	14,1	–1,6	1931–1933	8,2	15,2	–7,0
1922–1924	11,9	14,1	–2,2	1932–1934	7,9	15,2	–7,3
1923–1925	11,6	13,5	–1,9	1933–1935	8,0	14,9	–6,9
1924–1926	11,2	13,4	–2,2	1934–1936	8,3	14,8	–6,5
1925–1927	10,1	13,3	–3,2	1935–1937	8,6	15,3	–6,7
1926–1928	9,8	13,6	–3,8	1936–1938	8,3	15,6	–7,3
1927–1929	9,5	14,3	–4,8	1937–1939	7,1	16,3	–9,2
1928–1930	9,6	14,3	–4,7	1938–1940	6,0	16,9	–10,9
1929–1931	9,0	14,5	–5,5	1939–1941	5,1	17,6	–12,5
1930–1932	8,7	14,9	–6,2				

(Forrás: lásd 22. jegyzet.)

Ez a budapesti önpusztító demográfiai magatartás volt a közvetlen oka a magyarországi zsidóság 1927-től állandósult negatív növekedési mérlegének.³⁴ Vidéken 1934-ig még pozitív volt a népesedési mérleg, de az a csekély és csökkenő mértékű természetes szaporodás nem tudta ellensúlyozni azt a lélekszám-veszteséget, amelyet a budapesti zsidóság rendkívül alacsony születési aránya és egyre növekvő halálozási aránya okozott. 1921 és 1941 között mindezek eredményeképpen Budapesten 25 ezer ember volt a teljes demográfiai veszteség. Ezekben az években vidéken a születések száma 9323-mal haladta meg a halálozások számát. Következésképpen a természetes népesedési folyamatok eredményeképpen bekövetkezett nettó demográfiai veszteség az ország egészében mintegy 15 700 főre rúgott.

³⁴ Arthur Ruppin: A zsidók szociológiája (Tel Aviv, 1931., 21. kötet; héberül) c. munkájában rámutat arra, hogy ez volt a fejlődés útja a legtöbb nyugat- és közép-európai zsidó városi közösségben. Az egyetlen kivétel Amszterdam. L. 2. köt. 61.

Az 1920-as népszámlálás során a háború utáni Magyarországon 473 355 zsidót irtak össze. Az 1941-es népszámlálás adatai – ugyanerre a területre³⁵ – 400 981 zsidót mutatnak ki, tehát a csökkenés 72 347 lélek. A fenti elemzésből nyilvánvaló, hogy ebből a csökkenésből 15 757 fő a negatív természetes növekedésnek tulajdonítható. A fennmaradó 56 617 fős veszteség egyéb tényezők hatásával magyarázható.

B) Előregedés

Egy népesség korösszetétele általában egyenes következménye a természetes szaporodás fejlődésének. A születési arányszám hanyatlásával csökken a fiatalok aránya a népességben, s kezdetét veszi az előregedési folyamat. Magyarországon a természetes növekedési ráták a századforduló körül már csökkenőben voltak, majd az első világháború után ez a tendencia tovább fokozódott. Ennek eredményeképpen közvetlenül az első világháború után már nyilvánvalóvá vált az előregedés; a népesség átlagéletkora 1910 és 1920 között 27,5 évről először 28,8 évre emelkedett, majd 1930-ban elérte a 29,9 évet. Budapesten az átlagéletkor magasabb (1910-ben 28,5; 1920-ban 30,6; 1930-ban 33,1 év) és az öregedés üteme is gyorsabb volt, mint az országban általában.³⁶

Az előregedés folyamata a modern európai zsidó társadalmaknál már 1910-től megfigyelhető.³⁷ A nyugat- és közép-európai zsidó népességeknél az első világháború után vált uralkodó jelenséggé, míg Kelet-Európában, illetve a Kelet-Európából frissen emigráltaknál ez kevésbé volt érezhető.³⁸

³⁵ Ez a megkülönböztetés fontos, mert Dél- és Dél-Kelet Szlovákia, Nyugat-Románia, Észak-Jugoszlávia egyes részeit (az első világháború előtti magyar területeket) 1939 és 1941 között visszacsatolták Magyarországhoz.

³⁶ A népesség korösszetételének változása Magyarországon és Budapesten a következő (százalékban):

Korcsoportok	1910		1920		1930	
	Mo.	Bp.	Mo.	Bp.	Mo.	Bp.
0–19	45,5	35,3	41,2	30,1	37,1	24,7
20–39	27,5	41,0	30,6	41,4	33,0	41,6
40–59	18,8	18,3	19,1	21,7	20,0	24,9
60+	8,2	5,4	9,1	6,7	9,7	8,8
Átlagéletkor	27,5	28,5	28,8	30,6	29,9	33,1
Átlagéletkor mutató	100	100	104,5	107,5	108,6	116,3

Forrás: Ann. Stat. Hongr. és Budapest Stat. Évkönyve, különböző kötetei

³⁷ *Rosenthal* (i.m.245.) poroszországi adatokat idéz 1910-ből, amelyek azt mutatják, hogy miközben az összes népességnek 40,8 százaléka tartozott a 18 év alatti korcsoporthoz, a poroszországi zsidók esetében ez az arány csak 28,1% volt.

³⁸ Az első világháború utáni Európa általános előregedésének jelenségére *Ruppin* már 1931-ben rámutatott; *Ruppin* összefüggést talált a csehszlovákiai zsidó közösségek földrajzi elhelyezkedése és korösszetételük között. Az 1925-ös csehszlovák népszámlálás adatait közli; az adatok szerint

Magyarországon a zsidó népesség korösszetételét tekintve idősebb volt, és az elöregedés is intenzívebben jelentkezett, mint a lakosság egészében.³⁹ Ugyanez vonatkozik a budapesti zsidóságra is, akár a vidéki zsidó népességhez, akár a budapesti össznépességhez hasonlítjuk.⁴⁰

12. táblázat

A zsidó népesség korösszetétele Magyarországon, illetve Budapesten (százalékban)

Korosztályok	1920			1941		
	Magyarország	Budapest	Vidék	Magyarország	Budapest	Vidék
0–19	34,0	29,2	38,3	22,3	15,8	27,8
20–39	33,5	37,0	30,5	30,2	31,5	29,1
40–59	22,8	24,9	21,0	30,1	33,8	27,0
60+	9,7	8,9	10,2	17,4	18,9	16,1
Átlagéletkor	30,7	31,8	29,7	37,3	39,8	35,1
Átlagéletkor mutató	100	100	100	121	125	118

Három dolog világosan kitűnik a táblázatból:

1. A korösszetétel Budapesten öregebb volt mint vidéken és az is maradt.

2. Az elöregedés folyamata nagyon gyors volt mind vidéken, mind Budapesten, de az öregedés üteme lényegesen gyorsabb volt a fővárosban. Ezen állítást az átlagéletkor mutatók is igazolják. 1920-ban Budapesten az átlagéletkor kb. 7,1 százalékkal volt magasabb, mint vidéken. 1941-re ez a különbség elérte a 13,4 százalékot.

3. A század első két évtizedében a főváros vonzotta vidékről az embereket, különösen a 20. és 39. év közöttieket. Az 1930-as években ez a vonzerő szemmel láthatóan csökkent. Ennek eredményeképpen – mivel a fiatalabb korosztályok nem kaptak erősítést a bevándorlás révén – az elöregedés folyamata 1941-ben már sokkal inkább látható volt, mint 1920-ban.

Az elöregedés egyértelműen függ a természetes szaporodástól, de maga a korösszetétel is döntő hatással van a természetes szaporodásra. A két világháború közötti Magyarországon a zsidó közösségek sajátos társadalmi-politikai körülményei között a kivándorlás, az áttérések és a vegyes házasságok is hozzájárultak az idősebb korosztályok népességen belüli részarányának növekedéséhez, mivel mind a kivándorlás, mind az áttérések és a vegyes házasságok elsősorban a 20–39. éves korosztályt érintették.

a „15 éven aluliak” aránya vidékenként a következő volt: Csehország 14,4%, Morvaország 17,7%, Szlovákia 29,5%, Kárpát-Ukrajna 40%, l. uo. 2. köt. 47.

Rosenthalnak az 1933-as német zsidóságról szóló könyvéből ugyanez a helyzet derül ki. (244.) Ő megkülönböztet „hazai” és „idegen” zsidókat; utóbbiakon a Kelet-Európából bevándoroltakat érti. Az ő adatai a „15 éven aluli” „hazai” korosztályra 16,1 százalék, az „idegen”-ekre 21,5 százalék.

³⁹A század első felében más volt a helyzet. Moess szerint (84.) a budapesti zsidóság korösszetétele fiatalabb volt ekkor, mint a katolikus népességé.

⁴⁰World Jewish Congress 10. szám, 4–10.

C) *Veszteségek az áttérések következtében*

Az egyik vallásról a másikra való áttérés nem kizárólag a zsidó népesség számát csökkentette. A római katolikus vallást kivéve minden egyéb vallásnál jelentkezett az áttérésekből adódó népességsökkenés, sok esetben jóval nagyobb mértékben, mint a zsidóknál.⁴¹ Az áttérés oka a nem zsidóknál elsődlegesen a vegyes házasság volt.

Ezzel szemben a zsidók más vallásra térése összetettebb természetű volt. Nem meggyőződés, vagy a másik vallás pozitív spirituális üzenetének keresése motiválta, hanem az a törekvés, hogy ezáltal szabaduljanak a zsidó mivolttal járó társadalmi, gazdasági és politikai hátrányoktól, támadásoktól. Az antiszemitizmus nem volt mindig erőszakos természetű. Mérsékeltébb időkben pusztán a szociális felemelkedést, a szakmai karriert gátolta meg. Úgy vélték, hogy az asszimiláció megfelelően ellensúlyozza ezt, és ez természetesen gyakran vezetett vegyes házassághoz és esetenként áttéréshez.

Az első világháború előtt a hatóságok maguk is aktívan támogatták a zsidók áttérését. Bizonyos kormányzervek, hivatalok, miközben kizárták keretükből a zsidókat, nyíltan megkülönböztetett előnyöket nyújtottak az áttérteknek. A sajtó, mint Venetianer írta, időről időre büszkén számolt be egy-egy közismertebb zsidó család áttéréséről. Bizonyos kinevezések pl. egyetemi professzori kinevezés esetében elvárták, hogy a jelölt kikeresztelkedjék. Ez a politika egyik formája volt annak a magyarosodásra ösztönző általános kényszernek, amely a zsidókat – a soknemzetiségű Magyarországon – lojális magyaroknak,⁴² de az áttért zsidókat még odaadóbb hazafiaknak tekintette. Az első világháború előtt tehát az áttérés ismert, noha korántsem elterjedt jelenség volt; a zsidó népességet csak minimálisan csökkentette, évente mintegy az egy százalék egyharmad részével.⁴³

A háború után a helyzet radikálisan megváltozott. Az antiszemitizmus elvakult és elvadult mozgalommá fajult. A fehérterror első hónapjai alatt, mint pl. 1919 augusztusában, az antiszemita kilengések közvetlenül létükben fenyegették a zsidókat, és egy példa nélkül álló áttérési hullámot váltottak ki. 1919 utolsó öt hónapja alatt⁴⁴ 7146 magyar zsidó hagyta el felekezetét és keresett menekülést a keresztény egyházaknál.⁴⁵

⁴¹ 1921 és 30 között az áttérésekből adódó veszteség elérte a magyarországi zsidó népesség 0,55 százalékát. Ugyanez a veszteség a kálvinistáknál 9,54 százalék, a görögkeleti vallásúaknál 3,14 százalék, az unitáriusoknál 1,54 százalék volt. L. *Somogyi*, 41.

⁴² *Stern* apologetikus jellegű röpiratában (24), azt próbálja bebizonyítani – 1939-ben –, hogy a magyarországi zsidók milyen odaadó fiai voltak hazájuknak. Az 1930-as népszámlálás adatait idézi, amelyek azt mutatják, hogy még a megcsonkított, egynemzetiségű első világháború utáni Magyarországon is a zsidók 97 százaléka vallotta magyarnak az anyanyelvét, szemben az országos 91,8 százalékos átlaggal.

⁴³ *Ruppin* a következő adatot közli: 1896–1906 között 361 ember hagyta el és 89 ember vette fel a zsidó vallást (II. kötet, 68.).

⁴⁴ A Kun Béla által vezetett kommunista forradalom 1919. augusztus 1-én bukott el; a fehér különítményes osztagok 1919. november 16-án vonultak be Budapestre. Augusztustól novemberig a fővárost román csapatok szállták meg.

⁴⁵ „Die Juden haben sich dem Zugriff der Antisemiten dadurch zu entziehen gesucht, dass sie sich in dem Schoss der Kirchen flüchteten”. A náci szerző, *Klaus Schickert* megállapítása. L. *Die Judenfrage in Ungarn*. Essen, 1943., 2. kiad., 213.

A fehérterror után a konszolidáció és a relatív mérséklődés évei következtek. A rendszer alapvető antiszemita tendenciái változatlanok maradtak, de a szélsőséges és brutális elemek a háttérbe szorultak; a zsidóellenes politika enyhült. Ennek következtében az áttérések száma csökkent és a zsidó vallásra térők száma, beleértve a korábban kikeresztelkedettek visszatérését, jelentősen megnövekedett.⁴⁶ 1922 és 1927 között az évi átlagos „vesztés” 137 volt, megközelítően 0,3 ezrelék. Az 1920-as évek vége felé ez a szám mintegy évi 400-ra emelkedett. Az emelkedés oka nem okvetlenül az antiszemita üldözés volt, hanem inkább az áttéréssel járó társadalmi és gazdasági előnyök vonzása.

Hitler 1933-as hatalomra jutásával, és különösen az 1935-ös nürnbergi zsidótörvény meghirdetésével, újra visszatért a félelem és a menekülés motiválta áttérési hullám.⁴⁷ 1938-ban, az első zsidótörvény parlamenti vitája idején az áttérés tömegmozgalmommá vált. Az áttérést aktívan támogatta a katolikus egyház is, amely élesen szembe szállt a törvényhozók rasszista megfogalmazásaival, ezáltal növelve az áttérés vonzerejét, mint alkalmas eszközt az antiszemita üldözés elkerülésére. 1919 megalázó jelenetei, a hosszú sorok a rabbinikus hivatalok előtt, 1938-ban újra visszatértek; sok kiváló művész, író és a magyar gazdasági élet vezetői vették fel a keresztény vallást.⁴⁸

1939-ben azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az áttérés semmiféle védelmet nem biztosít. Így a későbbi években az áttérések száma kevesebb lett, mint 1938-ban volt, de a két világháború közötti átlagnál így is jóval magasabb maradt.

⁴⁶ A zsidó hitre tértek száma a következő volt:

Év	1910	1920	1921	1922	1923	1924
Számuk	137	168	243	340	326	315

$\frac{\text{A zsidó hitre térők}}{\text{A zsidó hitről áttérők}}$ hányadosa	0,019	0,096	0,296	0,681	0,712	0,727
--	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Ha a Ruppín által közölt (l. a 43. jegyzetet) soknemzetiségű átlagos hányadost, vagyis 0,271-et úgy tekintjük, mint ami megfelelően reprezentálja a vegyes házasságok következményeit, akkor az 1922–24-es igen magas hányadosok azt jelzik, hogy az 1919–20-as áttérési hullámból igen sokan tértek vissza a zsidó vallásra. Budapesten 1929-ig 1105 visszatérteket jegyeztek fel. L. *Eppler Sándor*: A budapesti zsidóság szociális munkája. Bp. 1937., 14.

⁴⁷ *Eppler* leírja (i.m.15.), hogy Budapesten 667 áttérőt jegyzett be az Általános Rabbí Tanács 1935-ben.

Az indokok között szerepelt:

21,9 százalékban – nem zsidó jegyes

20,2 százalékban – nem zsidó hitves

2,2 százalékban – vegyes házasságból születtek

3,6 százalékban – különböző családi okok

52,0 százalékban gazdasági okok.

Bár a félelem nem volt bevallott indok, talán az első csoport kivételével, kétségkívül minden esetben ez állt a háttérben.

⁴⁸ Ebben az évben tért át Kohner báró családja, meglehetősen feltűnő módon, mert a család különböző tagjai különböző keresztény felekezetekhez tértek át. L. *Egyenlőség*, 1938. január 13., 5.

A 13. táblázat az áttérésekből adódó veszteséget foglalja össze Magyarországon 1919 és 1941 között.⁴⁹

13. táblázat

A zsidók áttérésekből származó nettó vesztesége
Magyarországon 1919–1941

Év	Szám	Év	Szám	Év	Szám
1919	7009	1927	133	1935	1,064
1920	1757	1928	318	1936	1,503
1921	584	1929	384	1937	1,456
1922	159	1930	471	1938	8,486
1923	132	1931	466	1939	5,295
1924	118	1932	544	1940	2,786
1925	101	1933	762	1941	2,004
1926	180	1934	936		

Ha a változó politikai helyzet szerint csoportosítjuk az adatokat, még világosabb az emberek viselkedése és reagálása.

Évek	Korszak	„Veszteség” abszolút számban	Százalékban	Évenkénti százalék
1919–1920	Fehérterror	8 766	23,92	11,96
1921–1932	Konszolidáció a Hitler hatalomra jutása előtti években	3 590	9,8	0,82
1933–1937	Hitler hatalomra jutásától a zsidótörvényekig	5 721	15,61	3,12
1938–1941	A zsidótörvények időszaka	18 571	50,67	12,67
1919–1941		36 648	100	4,35

Mint várható, a budapesti zsidóság nagyobb mértékben vélte úgy, hogy az áttérés megoldást jelent problémáira, különösen az üldözések éveiben. Ha az áttérések arányszámát az asszimiláció, ill. a változó eseményekre való érzékeny reagálás mutatóinak fogjuk fel, akkor a főváros és a vidék összehasonlításakor két dolgot lehet megállapítani:

1. mindkét esetben a főváros mutat nagyobb intenzitást,
2. a különbség a főváros és a vidék között fokozatosan csökken.

⁴⁹ Források: az 1919–38 közötti évekre az Ann. Stat. Hongr. különböző kötetei. Az 1939–41 közötti évekre az 1919-es területre vonatkozó áttérések adatait azokból a visszacsatolt területeket is magukban foglaló adatokból számítottuk ki, amelyeket a Magyar Statisztikai Évkönyv különböző kötetei közölnek. Ezekből az adatokból levontuk a budapesti áttérések számát az adott években (az adatok a Budapest Stat. Évkönyve különböző köteteiben jelentek meg). A különbséget elosztottuk az 1919-es vidéki területek 1938 utáni vidéki területek hányadossal, feltételezve az áttérési arányok a trianoni területen és a visszatért területeken azonosak voltak. Tegyük hozzá, ez a fajta kikövetkeztetés nem túl pontos, mivel a visszacsatolt területek zsidóságának társadalmi szerkezete különbözött a trianoni terület vidéki zsidóságáétól. De a torzítás (lefelé) nem lehet túl nagy.

A budapesti áttérések görbéje jelentősen ingadozóbb, mert itt az áttérés a változó politikai viszonyok jóval érzékenyebb barométere, mint vidéken, ahol különböző egyéni okok — vegyes házasság terve vagy gazdasági opportunizmus —, viszonylag jelentősebbek.⁵⁰ Ezt mutatja a 14. táblázat.

14. táblázat

Az áttérések abszolút és relatív száma Budapesten,
1919–1941: válogatott évek⁵¹

Év	Az áttérők száma	Az áttérés relatív intenzitása az országos átlaghoz viszonyítva
1919	5655	1,8
1920	1260	1,6
1932	208	0,8
1933	363	1,0
1938	4683	1,2
1939	3239	1,4
1940	1699	1,5
1941	1463	1,6

Források: mint a 13. táblázatnál.

A két világháború között Budapesten a zsidó népességnek a kikeresztelkedésekből származó nettó vesztesége mintegy 22 240 főre becsülhető; ez kb. 60 százaléka az áttérésekből adódó teljes veszteségnek. Mindez a budapesti zsidó népesség több mint 10,3 százalékos csökkenéséhez vezetett.

Ami a magyarországi zsidó népesség teljes demográfiai veszteségének összetételét illeti, az 1920-as és 1941-es népszámlálás alapján 27 882-re tehető a kikeresztelkedések által okozott veszteség.⁵²

Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy a negatív természetes szaporodás és a kikeresztelkedés együttesen kb. 60,3 százalékkal járult hozzá az 1921 és 1941 között regisztrált teljes demográfiai veszteséghez.

⁵⁰Ruppin (2. kötet, 69.) megfigyelte, hogy a férfiak éberebbek voltak az üldözésekkel szemben, mint a nők. Talán azért, mert a férfiak jobban bekapcsolódtak a politikai eseményekbe. 1912 és 22 között Magyarországon az áttérők 56,3 százaléka férfi volt. A következő, sokkal nyugodtabb években, a férfiak aránya 26 százalékra csökkent.

⁵¹Eppler, 14. más adatokat közöl; a budapesti áttérések számát ő 1932-ben 409-re és 1933-ban 495-re teszi. Mi jobbnak láttuk a hivatalos adatokat közölni, mert azok folyamatosak és mert Epplernek nincsenek adatai a zsidó vallásra térőkről. A relatív intenzitás mutatóját a következő formulával számoltuk ki:

Áttérések Budapesten <i>t</i> évben	Áttérések Magyarországon <i>t</i> évben
Zsidó népesség Budapesten <i>t</i> évben	Zsidó népesség Magyarországon <i>t</i> évben

⁵²Ez természetesen kevesebb, mint az 1919–41 közötti adat, mivel a kritikus 1919–20-as éveket nem tartalmazza.

D) A vegyes házasságok

A vegyes házasságok és az áttérések természetesen összefüggnek; mindkettő az asszimilációra való törekvést tükrözi. Sőt, az áttérés nagyon gyakran a vegyes házasság eredménye;⁵³ az utódokat pedig akkoriban szinte kivétel nélkül mindig megkeresztelték.⁵⁴

1895-től, amikor kötelezővé tették a polgári házasságkötést,⁵⁵ a statisztikák kevesebb számú vegyes házasságot mutatnak, mivel nem számított vegyes házasságnak, ha a menyasszony vagy a vőlegény már az esküvő előtt áttért a másik fél vallására.⁵⁶

A 15. táblázat áttekinti, hogyan alakult a zsidókkal kötött vegyes házasságok aránya az összes anyakönyvezett házasságkötésekben.⁵⁷

Két jelentős tényező befolyásolta a vegyes házasságok arányának alakulását: 1. az asszimiláció mérete; 2. az asszimiláció lehetőségei.

Ami az első tényezőt illeti, többé-kevésbé folyamatosan növekvő hajlam mutatkozott a magyar társadalomba való beépülésre, a zsidó identitás gyengítésére. Úgy becsülték, hogy ez a tendencia különösen a relatíve nyugodtabb évekre volt jellemző 1895–1918 és 1924–1934 között, és úgy találtuk, hogy az asszimilációra való hajlam évente kb. 0,58 százalékkal növelte a vegyes házasságok arányszámát.⁵⁸ Ez az arányszám a harmincas évek elejére csaknem 25 százalékot ért el.⁵⁹ A második tényező oly módon érintette a vegyes házasságokat, hogy a heves zsidóüldözések idején a vegyes házasságok aránya szembetűnően visszaesett, mert nem szívesen léptek házasságra nem zsidók az üldözöttekkel. Ennek következtében, és némiképp paradox módon, amikor a megkeresztelkedettek száma emelkedett – a heves antiszemita propaganda éveiben – a vegyes házasságok aránya alacsony volt. Majd végül 1941-ben az 1941: XV. tc. teljesen megtiltotta a vegyes házasságot.⁶⁰

⁵³ A Rabbi Tanács feljegyzései szerint 1935-ben a 667 bejegyzett kikeresztelkedő közül 135 – ez több mint a 20 százalék – jelezte azt, hogy keresztény hitvese kérésére tér át. L. *Eppler*, (15.).

⁵⁴ *Eppler* (uo.) közöl néhány érdekes adatot Budapestről 1933-ból. Az ez évben megkötött 706 vegyes házasságból 627 esetben nem volt előzetes megállapodás a születendő gyermek vallását illetően. A maradék 79 házaspárból 70 egyezett meg abban, hogy a gyermekeket megkeresztelik.

⁵⁵ 1894: XXXIII. tc.

⁵⁶ *Eppler* rámutatott, hogy az összes bejegyzett kikeresztelkedő 22,2 százaléka jelezte, hogy a döntésre keresztény jegyese bírta rá. *Ruppin* megjegyezte, hogy „az esküvő előtti megkeresztelkedés gyakoribb a zsidó” menyasszonyoknál, mint a zsidó vőlegényeknél. L. *Ruppin* (1. kötet, 183.).

⁵⁷ Forrás: Ann. Stat. Hongr. különböző kötetei.

⁵⁸ Az antiszemitizmus szempontjából nyugodtabb éveken, 1895 és 1918 között a vegyes házasságok százalékarányának lineáris regressziófüggvénye a következő eredményt hozta:

$y = 1,33 + 0,65 t$, ahol $t_0 = 1895$; $r = 0,93$, $n = 6$

A második nyugodtabb periódusban, 1924-től 1934-ig:

$y = 18,9 + 0,67 t$, ahol $t_0 = 1895$; $r = 0,92$, $n = 11$

Az 1895 és 1936 közötti egész időszakban:

$y = 2,13 + 0,58 t$, ahol $t_0 = 1895$; $r = 0,98$, $n = 17$

⁵⁹ Ez az arány hasonló az 1906–10 közötti németországi arányhoz (23,7 százalék). L. *Somogyi* (89.).

⁶⁰ Németországban 1935-től, Olaszországban 1938-tól tiltották a vegyes házasságot.

15. táblázat

Keresztény–zsidó vegyes házasságok arányszáma Magyarországon, 1895–1941

Első világháború előtti évi átlagok		Első világháború évei		Fehérterror és a terrort követő évek		Konzolidáció évei		A növekvő antiszemitizmus évei	
Év	Százalék	Év	Százalék	Év	Százalék	Év	Százalék	Év	Százalék
1895–1900	5,53	1914	14,13	1919	19,57	1925	18,65	1933	24,38
1901–1905	6,45	1915–1917	22,45	1920	16,42	1926	22,16	1934	24,81
1906–1910	8,94	1918	19,57	1921–1922	18,51	1927	21,41	1935	24,46
1911–1913	10,96			1923	18,12	1928	21,51	1936	24,82
				1924	17,68	1929	21,38	1937	24,51
						1930	23,44	1938	23,93
						1931	24,47	1939	16,58
						1932	24,85	1940	10,25
								1941	12,84

A vegyes házasságok arányszámának alakulására a zsidók közötti házasságok számának, és a vegyes házasságok számának alakulása egyaránt hatással volt. Ezt az arányszámot igen nagy mértékben befolyásolta a zsidó házasságok számának csökkenése az 1930-as években.^{6.1}

A budapesti zsidóságnál a vegyes házasságok aránya is magasabb volt. Az összes magyarországi vegyes házasság több mint kétharmad részét Budapesten kötötték. Figyelembe véve a vidéki és a fővárosi zsidóság létszámát, Budapesten a vegyes házasságok gyakorisága megközelítően 200 százalékkal volt magasabb, mint a fővároson kívül.^{6.2} Jóllehet a vegyes házasságok arányszáma Budapesten jelentősen magasabb volt, a vidék is megindult a felzárkózás útján.^{6.3}

A 16. táblázat részletesen mutatja a vegyes házasságok arányát az összes zsidó házassághoz képest.

16. táblázat

A zsidó vegyes házasságok aránya Budapesten és vidéken, 1924–1941 (százalékban)

Év	Budapest		Vidék		Év	Budapest		Vidék	
	százalék	index	százalék	index		százalék	index	százalék	index
1924	25,31	100	10,69	100	1933	29,84	118	17,32	162
1925	28,53	113	10,41	97	1934	30,45	120	17,68	165
1926	28,89	114	14,41	135	1935	29,83	118	17,85	167
1927	28,20	111	13,89	130	1936	30,69	121	17,45	163
1928	27,06	107	15,47	145	1937	30,42	120	16,84	158
1929	28,05	111	14,10	132	1938	28,66	113	17,81	167
1930	29,65	117	16,22	152	1939	19,69	78	12,48	117
1931	30,35	120	17,20	161	1940	12,05	48	7,37	69
1932	31,52	125	16,57	155	1941	15,02	59	0,86	92

(Források: lásd 63. jegyzet.)

^{6.1} Az 1000 nem zsidó személyre jutó évenkénti 9,7 esküvővel összehasonlítva 1933-ban a zsidó házasságok gyakorisága 8,2 ezrelék volt. L. *Eppler* (15.).

^{6.2} A vegyes házasságok viszonylagos gyakorisága a zsidó népességen belül 1926-ban:

Budapesten

$$\frac{\frac{MM_B}{Pop_{jB}}}{Pop_{jH}} = \frac{68,4}{45,5} = 1,5$$

Vidéken

$$\frac{\frac{MM_{Pr}}{Pop_{jPr}}}{Pop_{jH}} = \frac{31,6}{54,5} = 0,58$$

volt.

MM_{Pr} , MM_B és MM_H a vidéki, a budapesti és a magyarországi vegyes házasságokat jelöli; Pop_{jPr} , Pop_{jB} , Pop_{jH} a vidéki, a budapesti és a magyarországi zsidó populáció rövidítése.

^{6.3} Forrás: Ann. Stat. Hongr., Budapest Statisztikai Évkönyve, Budapesti Statisztikai Zsebkönyv, különböző kötetei.

Az 1930-as évek elején és közepén Budapesten 10 zsidó házasságból 3 nem zsidó partnerrel kötött. Az 1930-as évek végétől mind a fővárosban, mind pedig a vidéken jelentkező erőteljes visszaesés, a fokozódó antiszemitizmus izoláló hatásának következménye; ez az antiszemitizmus ellensúlyozta a zsidók között növekvő asszimilációs tendenciát.

A vegyes házasságok több okból is a zsidó népesség csökkenéséhez vezettek.⁶⁴

1. A zsidók és keresztények közötti házasságok sokkal kevésbé voltak termékenyek, mint a társadalom bármely más rétegénél.⁶⁵ Ez abból adódott, hogy a vegyes házasság elsősorban a zsidó felső középosztálynál volt gyakori, náluk pedig egyébként is alacsony volt a termékenység.⁶⁶ Továbbá a vegyes házasságok általában nem voltak tartósak. Az is nagyon valószínűnek látszik, hogy az alacsony termékenységre hatással volt az a törekvés, hogy a gyermekek számának csökkentésével kerüljék el azokat a házassági konfliktusokat, amelyek az utódok vallásával kapcsolatban felmerültek.

2. Ha a jegyesek között nem volt kifejezett előzetes megállapodás a születendő gyermek vallását illetően, akkor — a magyarországi gyakorlat szerint — a fiúk az apák, a lányok az anyák vallását követték. Az előzetes megállapodás, amelyet a katolikus egyház szorgalmazott, ténylegesen a zsidó népesség csökkenéséhez vezetett.⁶⁷ De még azokban az esetekben is, amikor nem volt ilyen előzetes megállapodás, a katolikus válásra történt anyakönyvezés jóval meghaladta az 50 százalékot.⁶⁸ Nehéz lenne felbe-

⁶⁴ A vegyes házasságok arányszámainak lineáris regressziófüggvényei a következők voltak:

Budapesten (1924–37) $Y = 26,99 + 0,31 t$ $n = 14$ $r = 0,77$

Vidéken (1924–38) $Y = 11,80 + 0,47 t$ $n = 15$ $r = 0,87$

⁶⁵ Somogyi (95.) tanulmányos összehasonlítást tesz közzé az átlagos termékenység (a gyermekek átlagos száma családonként) vallásonkénti megoszlásáról.

Évek	Azonos vallású házasságok			Vegyes házasságok	
	katolikus	protestáns	zsidó	katolikus— protestáns	katolikus— zsidó
1902–1905	2,50	3,55	2,93	1,70	0,73
1906–1909	2,13	2,90	1,53	1,53	0,68
1910–1912	2,13	2,80	1,50	1,50	0,68

⁶⁶ Erről l. Ruppín, I. k. 196.

⁶⁷ L. Eppler, 15.

⁶⁸ Erre vonatkozóan Ruppín a következő adatokat teszi közzé 1927-ből Budapestre vonatkozóan:

Zsidó házasságból születtek	1801
A zsidó—keresztény vegyes házasságból születtek 50 százaléka	137
Összesen	1938
Zsidóként anyakönyvezett újszülöttek	1870
Nettó veszteség	68

Ruppín arra a következtetésre jut, hogy az összes vegyes házasságból származó újszülöttnak a fele helyett csupán egynegyed részét anyakönyvezték zsidóként. (L. I. k. 199.) Ruppín láthatóan nem vette figyelembe azokat az eseteket, amelyekben előzetes megállapodás született. De még ha figyelembe is vesszük őket az Eppler által közölt arányban (l. 54. jegyzet), akkor is nyilvánvaló, hogy az

csülni a vegyes házasságokból adódó számszerű veszteséget. Nyers mutatóként szolgálhat azoknak a zsidóknak a száma, akiket az 1941. évi népszámlálás alkalmával a zsidó törvények alapján zsidó fajúakként írtak össze. Ez a szám 89 640 volt, a teljes zsidó népességnek több mint ötöd része. Három nagy csoportra lehet őket osztani: az áttértekre, az áttértek utódaira és a vegyes házasságokból született, keresztényként anyakönyvezett és fölnevelt utódokra.

E) Kivándorlási veszteség

Tekintettel arra, hogy nincsenek megbízható adataink a zsidók be- és kivándorlására, a vándorlást és annak hatását a népesség csökkenésére, reziduális tényezőként becsülhetjük. A vándorlás adatait úgy kapjuk meg, ha a kezdeti népszámlálási adatokból kivonunk minden olyan egyéb tényezőt, amely hozzájárult a megfigyelési periódust lezáró népszámlálás adataiban tükröződő népesedési változásokhoz. Az így adódó különbséget a vándorlásnak tulajdonítjuk.

17. táblázat

A magyarországi zsidó népesség változásának tényezői, 1921–1941
(1919-es terület)^{6 9}

	Magyarország	Budapest	Vidék
A) Az 1920-as és 1930-as népszámlálások között			
Összes változás	-28,788	-11,141	-17,647
Ebből természetes szaporodás	+2,256	-6,475	+8,731
Áttérés	-2,580	-1,174	-1,406
Tehát – vándorlás	-28,464	-3,492	-24,972
B) Az 1930-as és 1941-es népszámlálások között			
Összes változás	+43,586	-19,918	-23,668
Ebből természetes szaporodás	-18,013	-18,851	+802
Áttérés	-25,302	-15,032	-10,270
Tehát – vándorlás	-271	+13,929	-14,200
C) Az 1920-as és 1941-es népszámlálások között			
Összes változás	-72,374	-31,059	-41,315
Ebből természetes szaporodás	-15,757	-25,290	+9,533
Áttérés	-27,882	-16,206	-11,676
Tehát – vándorlás	-28,735	+10,437	-39,172

50-50 százalékos megállapodást nem tartották be, mert ebben az esetben a nettó veszteség 57 fő és az összes előzetes megállapodás nélkül született újszülöttnek csak kb. 27%-át anyakönyvezték volna zsidóként.

^{6 9} Forrás: A számok a természetes szaporodásra vonatkozóan a B) alfejezetben, az áttérésre vonatkozóan a C) alfejezetben adott elemzést foglalják össze.

A táblázatból jól látható, hogy a vándorlási veszteség szélsőségesen egyenetlenül oszlott meg a két alperiódus között, hiszen 99%-a az első alperiódusra esett. Az első évtizedre tehát a tömeges kivándorlás jellemző, míg a második évtized alatt a fővárosba költözés jelentette a népesség mozgását.⁷⁰ Az 1920-as években, különösen 1921 és 1924 között volt intenzív a kivándorlás. Mind a kivándorlás, mind az áttérés az üldözések aktív reakciójaként jelentkezett, noha az előbbinél kétéves lemaradás mutatkozik. Ez valószínűleg abból eredt, hogy a szükséges papírok megszerzését adminisztratív, bürokratikus tényezők gátolták. 1921 és 1924 között a kivándorlás mérete többszörösen meghaladta az áttérésekét, jelezve, hogy hazát változtatni elfogadhatóbb megoldás volt, mint vallást cserélni. 1925 után az emigráció csökkent, részben az Egyesült Államok szigorúbb kontingens-rendszerét,⁷¹ részben a mérsékeltebb időket tükrözve.⁷² Ugyanez a trend érvényesült az 1930-as évek elején és nyilvánvalóan ez volt az egyik oka annak, hogy 1931 és 1941 között a vándorlási mérleg gyakorlatilag kiegyensúlyozott maradt. 1935-től a kivándorlás fokozódott, bár nem érte el az 1920-as évek elejének magas évi számait.⁷³ A 30-as évek végén, amikor a kivándorlás lehetőségei fokozatosan megszűntek, az áttérés viszonylagos jelentősége ismét emelkedett. Érdekes módon, az üldözések legrosszabb éveiben a vándorlási mérleg pozitív egyenleget mutatott annak következtében, hogy a környező országokban már korábban bevezették a fizikai megsemmisítés politikáját. Az 1940-es évek elején zsidók tízezrei szivárogtak illegálisan Magyarországra. Róluk nem készültek hivatalos statisztikák, pontos számuk így ismeretlen.

⁷⁰ Budapest negatív vándorlási mérlege az 1920-as években nem jelenti azt, hogy nem volt áttelepülés vidékről a fővárosba. Csupán azt mutatja, hogy a belső vándorlás nem volt elegendő arra, hogy ellensúlyozza a Budapestről más országokba irányuló kivándorlást.

⁷¹ Az Amerikai Zsidó Évkönyv csupán időnként közölt adatokat a teljes magyar zsidó bevándorlásról az Egyesült Államokba. Az adatok 1925-től hirtelen csökkenést mutatnak.

Év	Kivándorlók		Év	Kivándorlók	
	összes	zsidó		összes	zsidó
1920	?	84	1924	5806	4903
1921	7702	1930	1925	503	113
1922	5756	1093	1926	906	168
1923	?	?	1927	813	161

⁷² A zsidó bevándorlásra vonatkozó adatok 1929-ben 1202 zsidó többletet mutatnak (Ann. Stat. Hongr.).

⁷³ Az Ann. Stat. Hongr.-ban a zsidó népességre vonatkozóan közölt vándorlási mérlegelt adatai: 1934: -56; 1935: -375; 1936: -287.

F) A zsidó népesség a német megszállás előestéjén

Az 1938-as müncheni egyezményt követően Magyarország megszállta 1919-ben elvesztett területeinek egy részét.⁷⁴ Ennek a politikai revízióknak következtében Magyarország lakossága és a magyarországi zsidó népesség jelentősen növekedett.

18. táblázat

Területváltozások és a népesség változásai Magyarországon 1938–1941

Év	Terület	Magyarország népessége			Zsidó népesség			A zsidók aránya százalékban
		Összes	növekedés		Összes	növekedés		
			ezerben	%-ban		ezerben	%-ban	
1938	1919 utáni	9 082	–	–	416	–	–	4,58
1939	A visszacsatolt Dél-Szlovákiával	10 123	1 041	11,5	496	80	19,2	4,90
1940	A visszacsatolt Kárpát-Ukrajnával	10 856	733	7,2	566	70	14,1	5,21
1941	A visszacsatolt Észak-Erdéllyel és Bácskával	14 669	3 813	35,1	725	159	28,1	4,94

(Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 1941.)

A visszacsatolt területek zsidó lakossága 1919-ig Magyarországhoz tartozott, és – ellentétben a trianoni Magyarország zsidóságának demográfiai hanyatlásával – ezeken a területeken a magas születési arányszámok – a halálozások és a vándorlási veszteség együttes hatását meghaladva – évi 4,5 ezrelékes népességtöbbletet eredményeztek. Ez a növekedési ráta ugyan alacsonyabb volt, mint általában e területek össznépességének (5,7 ezrelék), vagy keresztény népességének növekedési üteme (5,8 ezrelék), de mégis pozitív volt. 1941-ig az is maradt (1,6 ezrelék), bár a demográfiai csökkenés folyamata

⁷⁴ 1938 őszén Dél-Kelet Szlovákiát Magyarországhoz csatolták. 1939 tavaszán, Csehszlovákia német megszállásakor, Kárpát-Ukrajna egy része is Magyarországhoz került. 1940 nyarán Észak-Erdélyt csatolták vissza, német rendeletre. Végül 1941 tavaszán az észak-jugoszláviai Bácska is Magyarország része lett.

már e közösségekben is megindult.⁷⁵ Azonban ha az áttéréseket is figyelembe vesszük, akkor a visszacsatolt területek zsidóságánál is népességsökkenést figyelhetünk meg 1941-ben, jóllehet ez nagyon csekély (0,9 ezrelék) és jóval lassúbb ütemű volt, mint a trianoni terület zsidó közösségei esetében (10,5 ezrelék).⁷⁶ A visszacsatolt területek megszállása azokban az években ment végbe, amikor a zsidóellenes törvények születtek (1938–41), és a megszálló magyar hatóságok sokkal szigorúbban hajtották végre ezeket, mint „kis” Magyarországon. Így „az áttérési láz azonnal átcsapott az ún. visszatért területekre is. Ahol a magyar csapatok megjelentek, ott a zsidó közösségek belső bomlása azonnal megkezdődött.”⁷⁷

De ez csak a kezdet volt. 1941 nyarától egy új, s minden korábbinál veszélyesebb tényező, a fizikai megsemmisítés vált a zsidó demográfia uralkodó jelenségévé. Az 1941-es népszámlálásnak ugyan nincsenek a gyilkosságokról, mint a népesezési tényezőről, de a zsidó népesség 1944 márciusi lélekszámának kialakulásában – ebben a hónapban volt a német megszállás, a tömegmészárlások ekkor kezdődtek – a fizikai megsemmisítés mennyiségileg is jelentős szerepet játszott.

Az első intézkedéseket a magyarországi zsidóság fizikai megsemmisítésére 1941 nyári hónapjaiban hozták a katonai felső vezetés kezdeményezésére, amely sokkal radikálisabb antiszemita vonalat képviselt, mint a kormány. 1941 júliusában megkezdték azoknak a zsidóknak Lengyelországba deportálását, akiket a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatal (KEOKH), bár évtizedek óta Magyarországon éltek, lengyel állampolgároknak tekintett. Csecsemőktől öregekig kb. 20 ezer személyt szállítottak a kelet-galíciai

⁷⁵ A visszacsatolt területek demográfiai fejlődése a következő volt.

Év	Népesség	Zsidók	Zsidók aránya
1910	4 486 000	282 050	6,29%
1941	5 355 000	324 026	6,05%

Magyar Statisztikai Évkönyv, 1941. 1.

⁷⁶ A zsidók demográfiai fejlődése 1941-ben:

Okok	Összes terület	Visszacsatolt terület	Trianoni terület
Természetes szaporodás	-1694 (-2,3%)	+512 (+1,6%)	-2206 (-5,5%)
Áttérések	-2813 (-3,9%)	-809 (-2,4%)	-2004 (-5,0%)
Együttesen	-4507 (-6,2%)	-297 (-0,9%)	-4210 (-10,5%)

Magyar Statisztikai Évkönyv 1941. különböző oldalai.

⁷⁷ *Munkácsi Ernő*: Hogyan történt? Bp. 1947. 138.

harctérre és gyilkoltak meg.⁷⁸ Az Egyesült Államok diplomáciai beavatkozását követően ezt az akciót felfüggesztették.⁷⁹

1942 januárjában a magyar hadsereg tömegmészárlást hajtott végre Újvidéken (Novi-Sad), amelyet nemrég csatoltak vissza Magyarországhoz. A vérengzés ürügye a partizánok utáni vadászat volt. Az akció alatt lényegében Újvidék teljes zsidó lakosságát, valamint számos ott állomásozó zsidó munkaszolgálatost gyilkoltak meg. A pogromot Szombat-helyi Ferenc vezérkari főnök és Feketehalmy Czeydner Ferenc altábornagy, a szegedi hadtest parancsnoka irányította. Az akció nem terjedt túl Újvidéken, mert a kormány fölfüggesztette és vizsgálatot rendelt el. A mészárlásnak kb. ezer zsidó esett áldozatul.⁸⁰

A harctéren végzett munkaszolgálatból eredő veszteséget nem lehet katonai veszteségnek tekinteni. A zsidó munkaszolgálatosok bevetése a harctereken a megsemmisítés egyik eszköze volt. Kivégzésük, különösen visszavonuláskor, gyakori jelenség volt. Az ukrainai dorosicsi kórház rágyújtása a zsidó sebesültekre, a menekülni próbálók legéppuskázása, vagy a bori táborból (Jugoszlávia) visszavonulók tragédiája közismert esetek. Rengeteg munkaszolgálatos pusztult el, amikor megfelelő kiképzés és felszerelés nélkül aknamezők megtisztítására irányították őket.⁸¹

A munkaszolgálat számos zsidót indított a kereszténység fölvételére azzal a reménnyel, hogy a fehér karszalagos egységek különleges helyzetet élveznek.⁸²

A magyarországi zsidó népesség 1944. március 19-i létszámának megállapításához – ez a német megszállás napja – a Zsidó Világkongresszus Magyar Szekciója által a második világháború után gyűjtött adatokat használtuk fel,⁸³ bizonyos módosításokkal. A módosítások a következők:

1. a zsidó törvények alapján zsidó fajúnak tekintett keresztények számát levontuk;
2. az 1941–45 közötti időszak természetes szaporodási adatait (a fenti statisztikákból ezek kimaradtak) hozzáadtuk;
3. az áttérésből adódó veszteséget (saját becslésünk) szintén hozzáadtuk.
4. A munkaszolgálatban elszenvedett veszteségeket hozzáadtuk.

A Holocaustig vezető utolsó 2 év 3 hónap összes vesztesége mintegy a népesség 10,5 százalékát tette ki. A veszteség meglehetősen egyenetlenül oszlott meg a három csoport között. A viszonylag legnagyobb veszteséget Budapesten szenvedte a zsidó népesség (több mint 13 százalék), a legkevesebbet vidéken (7,43 százalék). Így 1944-ben

⁷⁸ A „Magyarországi Izraeliták Pártfogó Irodája” által kibocsátott adatokat *Lévai Jenő* teszi közzé *Zsidósors Magyarországon* c. munkájában. Bp. 1948. 465., valamint *Randolph L. Braham: The Destruction of the Hungarian Jewry: Documentary Account* (N. Y., 1963) I. kötet, 271. Ezeknek a deportáltaknak csak egy maréknyi csoportja élte túl a megpróbáltatásokat.

⁷⁹ Az Egyesült Államok és Magyarország között 1941 decemberéig volt diplomáciai kapcsolat. A deportálások ellen tiltakozó amerikai memorandum a budapesti Országos Levéltárban található a Magyar Külügyminisztérium iratai közt. (POL. USA/1944).

⁸⁰ A népbíróóság 1945-ben hozott ítéletét az újvidéki vérengzés ügyében idézi *Lévai*, 465, és *Braham*, 271.

⁸¹ *Lévai*, i. m. 465. A zsidó munkaszolgálat részletes dokumentációja megtalálható *Karsai Elek* (szerk.): *Fegyvertelenül álltak az aknamezőkön* c. kétkötetes, a Magyarországi Izraeliták Országos Képviselete által kiadott munkában. Bp. 1962.

⁸² „Sok esetben attól tették függővé az Ukrajnába való kiszállítást vagy itthonmaradást, vagyis az életet vagy na lált, hogy az illető század felveszi-e a keresztiséget vagy sem”. – írja *Munkácsi*, 137.

⁸³ A Zsidó Világkongresszus adatai *Lévai* munkáján alapulnak.

a vidéken élő zsidók aránya 1 százalékkal emelkedett (1944-ben 30,98%, 1941-ben 29,87% volt), a Budapesten élőkét viszont közel 1 százalékkal csökkent (1944-ben 24,7%, 1941-ben 25,44% volt). A visszacsatolt területeken élő zsidók aránya alig változott.

19. táblázat

A magyarországi zsidóság demográfiai fejlődésének rekonstrukciója (1941–1944)

	A	B	A + B	C	A + B + C
<i>I. 1941-es népszámlálás</i>					
Összlétszám ^o	216 528	184 453	400 981	324 026	725 007
Százalékban	29,87	25,44	55,31	44,69	100
<i>II. Változások 1942. január és 1944. március 19. között</i>					
<i>Természetes szaporodás^{8 4}</i>					
Számokban	-180	-4 807	-4 987	-268	-5 255
Százalékban	3,42	91,48	94,90	5,10	100
<i>Az áttérésből adódó veszteségek</i>					
Számokban	-1 401	-3 927	-5 328	-2 095	-7 423
Százalékban	18,87	52,91	71,78	28,22	100
<i>Erőszakos halál</i>					
KEOKH deportálás	-2 000	-3 000	-5 000	-15 000	-20 000 ^{8 5}
Újvidéki vérengzés	-	-	-	-1 000	-1 000
Munkaszolgálatos ^{8 6} veszteség	-12 500	-12 350	-24 850	-17 150	-42 000
Erőszakos halál összesen	-14 500	-15 350	-29 850	-33 150	-63 000
Százalékban	23,25	24,36	47,38	52,62	100
<i>Összes veszteség</i>					
Számokban	16 081	24 084	40 165	35 513	75 678
Százalékban	21,25	21,82	53,07	46,93	100
<i>III. A népesség 1944. március 19-én</i>					
Számokban	200 447	160 369	360 816	288 513	649 329
Százalékban	30,87	24,70	55,57	44,43	100

Megjegyzés: A – Vidék (1939 előtti terület)
 B – Budapest
 C – visszacsatolt területek

^{8 4} 1943 és 1944 első 78 napjának (1944. márc. 19-ig) természetes szaporodásáról feltételeztük, hogy a fejlődés hasonló volt az 1942 évihez. A területi megoszlásról a trianoni és a visszacsatolt területek között feltételeztük, hogy megfelelt a népesség 1941-es megoszlásának (l. a 49-es jegyzetet).

^{8 5} A The New York Times 1945. október 19-iki száma 40 ezer kétes állampolgárságú zsidó deportálásáról tudósít, akiket 1941 júliusában Lengyelországba szállítottak, közülük 13 ezret lemészároltak. A cikk – úgy tűnik – alábecsüli az áldozatok számát.

A kapott kép megváltozik, ha különbséget teszünk az „önpusztító” veszteségek – azaz a természetes szaporodás negatív mérlege és az áttérések –, valamint az erőszakos halál között. Ez esetben a következő képet kapjuk a Holocaustot megelőző 2 év és 3 hónapról (1942 januártól 1944 márciusig. (Lásd a 19. táblázatot.)

1. Az erőszakos halál messze a legfontosabb oka volt a demográfiai veszteségeknek, mivel az összes veszteség 83 százaléka ebből eredt.

2. Az önpusztító veszteségek – a hanyatlás és az asszimiláció magas fokát mutatva – különösen Budapesten voltak jelentősek. A régi országterület vidéki közösségei és a visszacsatolt területek közötti különbség e tekintetben nem jelentős.⁸⁷

3. Az erőszakos halál nagyobb mértékben pusztított a visszacsatolt területeken, mint a trianoni országterületen. A visszacsatolt területek zsidó lakosságának több mint tíz százaléka pusztult el ez alatt a 2 év 3 hónap alatt a deportálások, üldözések, gyilkosságok következtében. Budapesten a veszteség 8,3%, a trianoni terület vidéki közösségeiben pedig 6,7% volt.

4. Az erőszakos halál megoszlása a három csoport között sokkal egyenletesebb képet mutat, mint az önpusztító veszteségeké, ami azt jelenti, a hatóságok csekély mértékben vették figyelembe az asszimilációra és áttérésre tett kísérleteket.

G) A német megszállás és a Holocaust

1944. március 19-ét, a német megszállást követően több ezer zsidónak sikerült Magyarországról legálisan vagy illegálisan elmenekülnie. A dokumentum hamisítás gyorsan fejlődő technikáját alkalmazva sokan menekültek új, keresztény személyazonosság megszerzésével. A túlélés másik módja a kikeresztelkedés volt. A tömeges áttérés újabb, soha nem tapasztalt hulláma következett; több mint 10 ezer zsidó próbált menedéket keresni a deportálások elől a katolikus egyház szárnyai alatt.⁸⁸

Néhány héttel a német megszállást követően a teljes vidéki zsidóságot gettókba gyűjtötték; 58 nap alatt 19 megye gettóit számolták fel, Auschwitz haláltáboraiába szállítva valamennyi lakójukat. További hat megye zsidó népességének egy részét Ausztriába szállították, a többit pedig Auschwitzba küldték.⁸⁹

⁸⁶ A munkaszolgálatból eredő veszteségeket *Lévai* teszi közzé az Országos Izraelita Irodák Hadviseltek Bizottsága feljegyzései alapján (465.). *Kovács János*: Neoantiszemitizmus c. tanulmányában azt írja, hogy 60 ezer zsidó munkaszolgálatost küldtek az orosz frontra, közülük 20 ezren tértek vissza. A két adat eléggé közel áll egymáshoz ahhoz, hogy Kovács becslését meglepő pontosnak tekintsük. L. *Jewish Social Studies* VIII. 1946. 147–166.

⁸⁷ Az önpusztító veszteségek a népesség 0,73 százalékos csökkenését okozták, mind a trianoni, mind a visszacsatolt területeken; Budapesten ezzel szemben ez a csökkenés 4,74%-os volt.

⁸⁸ Ez az újabb áttérési hullám ismét csak Budapestet érintette. Vidéken a deportálások előbb befejeződtek, mielőtt a megkeresztelkedéshez szükséges háromhónapos hitoktatás lezajlott volna. L. *Lévai*, 253., *Munkácsi*, 141.

⁸⁹ Szeged, Debrecen, Szolnok és Makó zsidó lakosságának viszonylag nagy része élte túl a deportálásokat. A hat szerencsésebb megye túlélési arányát egy viszonylag korai becslés 30–50%-ban jelölte meg, míg a többi 19 megye túlélési aránya kb. 20–25% volt. L. *Dr. Ungár Béla*: „És a vidék zsidósága”, *Zsidó Szemle*, 1947. 1. szám, 7.

Sem a zsidókat küldő magyarok, sem az őket fogadó németek nem készítettek pontos elszámolást emberkereskedelmükről, így a deportálásokról adódó veszteségekről nincsenek megbízható adatok, csupán becslésekkel rendelkezünk.⁹⁰

A deportálások demográfiai veszteségének felbecsülésekor az 1944. március 19-i népesség adataiból indulunk ki. A magyarországi zsidók 1945 decemberi lélekszámából visszafelé következtetve megkapjuk a teljes demográfiai veszteség körülbelüli nagyságát. Ez a szám azonban tartalmazza azokat a zsidókat is, akik 1944 márciusa és 1945 decembere között emigráltak, ill. azokat, akik a deportálásokat túlélve nem tértek vissza Magyarországra. A zsidó Világkongresszus kb. 5000-re becsülte azoknak a zsidó emigránsoknak a számát, akik Magyarországot a náci időszakban elhagyták. Azokról, akik a deportálásokat túléltek, de nem tértek vissza hazájukba, nem készült statisztika; számukat megközelítően is nehéz megmondani. Egy közel 5000-es becslés talán nincs messze a valóságtól. Továbbá nincs megbízható adatunk a negatív természetes szaporodásból, ill. az áttérésekből adódó népesedési változásokról az 1944 márciusát követő időben. Mivel mindkettő nyilvánvalóan negatív hatást gyakorolt a népességre ezek melőzése a számításoknál a deportálásokról eredő halálozások számának növeléséhez vezet. Nem valószínű azonban, hogy ennek a torzításnak jelentősége lenne.

20. táblázat⁹¹

A deportálásokról eredő népesség veszteség becslése (1944)

	A	B	A + B	C	A + B + C
Zsidó népesség 1944. márc. 19	200 447	160 369	360 816	288 513	649 329
Zsidó népesség 1945. dec. 31.	45 000	96 480	141 480	57 790	199 270
Teljes népesség veszteség	155 447	63 889	219 336	230 723	450 059
Ebből 1944–45 közötti emigráció	2 000	4 000	6 000	4 000	10 000
Deportálásokról eredő vesztesége	153 447	59 889	213 336	226 723	440 059

⁹⁰ A deportálásokról hónapjai alatt Magyarország trianoni területén 327 711 személyt gyilkoltak meg, a Zsidó Világkongresszus Magyar Szekciója szerint. L. Lévai, 465. és Braham, 271. A Magyar Statisztikai Szemle 1955/2–3-as számában (183.) megjelent egy tanulmány Magyarország második világháborús veszteségeiről. A cikk kb. 220 ezer emberre teszi a deportálásokról elpusztultak számát. Egy harmadik becslés szerint, amelyet a Budapesti Zsidó Hitközösség készített 1945-ben, és Vihar Béla (szerk.) tesz közzé a Sárga Könyvben, Bp. 1945, a veszteség Magyarország egész területén (beleértve a visszacsatolt területeket is) 600 ezer ember volt (207. l.). Ezeket az adatokat használta föl Kovács János 1946-ban. Talán a legnagyobb tájékozatlanság Arieh Tartakover munkájából derül ki. (The Problems of European Jewry (1939–1945), in: Finkelstein: The Jews. Tartakover az Institute of Jewish Affairs in New York „gondos kutatásokon alapuló” adatokat idézi (Statistics on Jewish Casualties During Axis Domination, June 1945, sokszorosított.) Ezt a forrást fölhasználva, Tartakover a következőket állítja: „azok a társadalmak, amelyek a zsidók kulturális életére kevésbé hatással voltak (pl. a magyar vagy a román zsidóság esetében) relatíve kevesebb veszteséget szenvedtek”. (289. l.) Tartakover számszerű becslése a trianoni területre 110 ezer ember volt (290.).

⁹¹ A zsidó népesség 1944. március 19-ére vonatkozó adatait a 19. táblázatból vettük. Az 1945. december 31-iki adatok a Zsidó Világkongresszus adatain alapulnak, amelyeket Lévai közöl (465.).

A második világháborút túlélő zsidók három csoportot alkottak:

- azok, akik megmenekültek a deportálásoktól. Ők elsősorban Budapest lakosságának fiatal, ill. idősebb rétegeiből kerültek ki, valamint azon 15–50 év közöttiekből, akik – legális vagy illegális módon – megmenekültek a munkaszolgálattól.⁹² Ezen felül néhány ezer vidéki zsidó is elkerülte a deportálást és hamis papirokkal Budapestre menekült vagy bújkált a háború végéig. Mindezen csoportok létszáma kb. 80 ezerre becsülhető;
- azok a munkaszolgálatosok, akik túléltek a táborok és az erőltetett menetelések megpróbáltatásait. Ők kb. 20 ezren lehettek;
- végül a koncentrációs táborok túlélői, akiknek számát közel 100 ezerre becsülik.

21. táblázat

A második világháborút túlélő zsidók három csoportja Magyarországon⁹³

	A	B	A + B	C	A + B + C
Budapesten fölszabadultak		80 000	80 000		80 000
Munkaszolgálatot túlélők	6 000	5 000	11 000	9 000	20 000
Deportálást túlélők	39 000	11 480	50 480	48 790	99 270
Összesen	45 000	96 480	141 480	57 790	199 270

A túlélők aránya területenként különbözött. Budapesten, ahol a nemzetközi beavatkozás megakadályozta az általános deportálást, a túlélők aránya 62,5 százalék volt, míg vidéken 23,4 százalék, a visszacsatolt területeken pedig 21,4 százalék. A magyarországi zsidóság összesen 32,2 százaléka élte túl a náci megszállás nem egészen egyéves időszakát.

A háborút követő években a zsidó népesség jelentős strukturális változáson ment át. Mivel Budapesten magasabb volt a túlélők aránya, vidéken pedig igen nagy volt a zsidók körében a félelemérzet és a biztonságérzet hiánya, igen nagy arányú volt a

Ezek az adatok a visszacsatolt területek vonatkozásában tartalmazzák az ún. „keresztény zsidókat”, vagyis azokat a keresztény vallásúakat, akik a rasszista zsidó törvények értelmében zsidónak számítottak. Minden tizenhét „törvény szerinti zsidó” közül kb. kettő valójában keresztény zsidó volt. Ugyanezt az arányt alkalmaztuk a visszacsatolt területekre is (C oszlop), s így kaptunk 57 790 túlélőt. Az 1944–45. évi kivándorlási adatok tartalmazzák azokat a túlélőket, akik nem tértek vissza Magyarországra a felszabadulás után.

⁹²A budapesti gettón kívül a túlélésnek egyéb módozatai is voltak: külföldi követségek menedékjoga (kb. 28 ezer embernek), bujkálás és okirathamisítás (kb. 20 ezer). L. *Vihar*, 207.

⁹³A Zsidó Világkongresszus adatai alapján az életben maradtak száma Budapesten 119 ezer ember volt. Ugyanez a forrás hozzáteszi, hogy ezeknek csak 67 százaléka volt ténylegesen zsidó, a többi „keresztény zsidó” volt. A munkaszolgálatos táborok túlélőiről is a Zsidó Világkongresszus adatai tájékoztatnak. A deportálásokat túlélők számát a maradék adta, miután az 1945 decemberi népességből levontuk a másik két csoportot. *Vihar* adatai a budapesti túlélőkről közel járnak a Zsidó Világkongresszus adataihoz (110 ezer). A koncentrációs táborokból visszatérők számát azonban 60 ezerre becsüli, valószínűleg más időpontot figyelembe véve. Ezeknek a száma nagyon változó volt, ugyanis egyfelől 1945 végéig folyamatosan tértek haza, másfelől a kivándorlók száma is fokozatosan növekedett.

fővárosban való koncentrálódás. 1945 végére a magyarországi zsidó népesség több mint kétharmad része tömörült Budapesten, míg 1944 márciusban kevesebb, mint egynegyed része, vagyis az 1939 előtti területek népességének 44,5 százaléka.

A korösszetétel is erőteljesen megváltozott. Az átlagéletkor Magyarországon hirtelen 40, Budapesten 43 év fölé emelkedett. A második világháború után a magyarországi zsidóság lényegében jelentéktelen közösséggé vált, amelyet az előregezés és az asszimiláció fokozatosan felszámol.

H) Összefoglalás

A magyarországi zsidó népesség demográfiai fejlődésének lendülete az első világháború után megtört. 1918-ig a zsidók természetes szaporodási rátája magasabb volt az országos rátánál, 1919-től kezdve azonban ez a trend megfordult. Bár a természetes szaporodás rátái 1926-ig pozitívak maradtak, mégis jelentéktelenek voltak és az országos átlag jelentősen túlszámolta őket. 1927-től a halálozások aránya már állandóan magasabb volt a születési aránynál.

1920-tól a második világháború végéig a zsidó népesség száma állandóan hanyatlott.

22. táblázat

A magyarországi és zsidó népesség alakulása az 1919-es határokon belül és Budapesten
(Hivatalos népszámlálási adatok)

Év	Magyarországon			Budapesten		
	Összes	Zsidó	Zsidók az összes %-ában	Összes	Zsidó	Zsidók az összes %-ában
1920	7 990 282	473 355	5,92	928 996	215 512	23,20
1930	8 688 319	444 567	5,12	1 006 184	204 371	18,96
1935*	—	—	—	1 060 431	201 069	18,96
1941	9 314 323	400 981	4,30	1 164 588	184 453	15,84

Megjegyzés:* 1935-ben csak Budapesten tartottak népszámlálást.

Az 1920-as évek demográfiai veszteségeit elsősorban a kivándorlás okozta. A harmincas években a kivándorlás jelentéktelen volt, és a negatív természetes szaporodás, valamint az áttérés vált a demográfiai hanyatlás fő okává. 1941 nyarától a hanyatlásnak új, az 1919–20-as terror óta nem tapasztalt oka jelentkezik, az erőszakos halál, amely a népességvesztés legfőbb, és 1944 nyarától kezdve gyakorlatilag egyedüli forrásává válik.

A 23. táblázat a népesedési modellnek ezt a változását mutatja be.

A fejlődés egészét figyelembe véve tehát, az erőszakos halál, azaz az üldözés és a gyilkosság, a teljes veszteség közel háromnegyed részéért felelős. Ez természetesen háttérbe szorítja a szaporodási és az áttérési veszteségek jelentőségét, pedig azok világosan

23. táblázat

A népességcsökkenés okai (1921–45)
(A trianoni területen)

Okok	1921–1930		1931–1940		1941–1944		1944–1945		Összesen	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Természetes szaporodás	–2 256	–7,83	18 013	41,33	4 987	12,41	–	–	25 256	7,50
Áttérés	2 580	8,96	25 302	58,05	5 328	13,27	–	–	33 210	9,86
Emigráció	28 464	98,87	271	0,62	–	–	6 000	2,73	–	–
Erőszakos halál	–	–	–	–	29 850	74,32	213 839	97,27	243 689	72,33
Összesen:	28 788	100	43 586	100	40 165	100	219 839	100	336 890	100

Megjegyzés: Az 1944–45-ös áttérésekre vonatkozóan nincs megbízható adat.

jelezték a zsidó közösség hanyatlását és társadalmi dezintegrációját. A Holocaust árnyékba borította ennek a felbomlási, sőt önpusztító folyamatnak a következményeit.

A magyarországi zsidóság demográfiai fejlődését retrospektív módon, a Holocaust nélkül is elemezhetjük volna és a születési és halálozási ráták trendjét, valamint az áttérés és a kivándorlás arányát a múlt tapasztalataiból extrapoláció útján kikövetkeztethetjük volna.

Egy ilyen eljárás azonban aligha lenne indokolható, tekintve a Holocaust szörnyűsége méreteit, valamint annak morális és ideológiai hatásait.

(Fordította: Ránki Júlia)